

Helységeink városi jellege.

Magyarországi városaink földrajzi értékelése mindeddig többféle hibában szenved. Ezt elsősorban az okozza, hogy, míg a településföldrajz csak helységeket ismer, a köztudatban a község fogalma a helységet elnyeli. Ennek oka legelső sorban az, hogy a statisztikai kiadványok csak közigazgatási községeket ismernek, tudniillik kis-községet nagyközséget, rendezett tanácsú várost és törvényhatósági joggal felruházott várost. Ezzel szemben helységen, — a települési alakulatok kisebb és különleges formáiról nem szólva, — a falut és a várost értjük. Vizsgálódásunk tárgya az ebben az utóbbi értelemben vett városok megállapítása, tekintet nélkül arra, hogy a kérdéses helységeket a községek melyik csoportjába sorozza a statisztika.

A földrajzi helység fogalmának megállapítása nem könnyű. Igaz, hogy helységen elsősorban zárt települési alakulatot értünk, de nagyobb alakulatoknál nem szakíthatjuk el a helységtől a vele helyrajzilag csak többé-kevésbé lazán összefüggő olyan telepeket, amelyek a helység belső egyedi életében közvetlen részt vesznek. Amennyire helyesnek látszik az, hogy valamely város közigazgatási területén a várostól bizonyos távolságra fekvő bányatelepet vagy falut mint külön helységet bíráljunk el, annyira helytelen volna, ha a várostól, a vele bár közvetlenül össze nem függő, kertváros-jellegű telepeket, vagy a közelebbi környékén levő különálló gyártelepeket elszakítanók. E tekintetben a határt megvonni nehéz, de minél nagyobb települést vizsgálunk, annál szabadabb elvűen kell eljárunk. De az alföldi városaink egész kis vármegyéket kitevő területein levő tanyatelepülések a környező hasonló településektől miben sem különbözvén, a földrajzi várostól joggal elválaszthatók.

Városaink gyökere a középkorban ered. A középkori város születésének és fejlődésének alapja a vásártartási jog és a saját bíraskodással kapcsolatos önkormányzat. Külső ismertető jele a fallal való kerítettség. Mindezek az iparosságnak a városokban való tömörülését hozták létre és kedvező hatással voltak műveltebb réteg kialakulására is. A kereskedelem terén élvezett számos kiváltság erős kereskedő osztályt teremtett. A földművelés mindamellett kivétel nélkül számot tevő tényező volt városaink életében, mert az élelmicikkek nagy tömegét az akkori nehézkes közlekedési viszonyok között nem lehetett nagy távolságról szállítani. Középkori városaink lakossága tehát, — a különleges viszonyok között élő bányavárosokról nem szólva, — jelentős földműves lakosság mellett főként iparosokból és kereskedőkből állott, bizonyos számú értelmiséggel.

Mai városaink lakosságának összetétele is hasonló. De a földműves-réteg azóta nem lényeges tényezője a városi lakosságnak, mióta a közlekedés óriási fejlődése folytán a város akkor is ellátható a

szükséges élelmiszermennyiséggel, ha maga nem is termel. Az iparos lakosság ma is többé-kevésbé jelentős százalékát teszi városaink lakosságának, de a gyáripár kifejlődése óta nem oly kizárólagos tényezője a városi jellegnek, mint volt régen. A gyáripár és a könnyű közlekedés számos oly helyen fejlesztett nagy ipari telepeket, amely nem város. Oly városokban, melyek a gyáripár és az előnyös közlekedés feltételeinek megfeleltek, szintén fejlődött nagyipár, a többi város ipara inkább a kézműipar színvonalán maradt. Az iparral foglalkozó lakosság nagy száma ennél fogva nem döntő jelentőségű helységeink városi jellegének elbírálásánál. Ellenben döntő tényező a kereskedelemmel foglalkozó és az értelmiséghez tartozó lakosság megfelelő aránya.

Kitűzött célunkat, — Magyarország helységei közül a fenti elvek szerinti városi jelleggel bírókat kikeresni, — a következő módszerrel igyekeztünk elérni. Jóllehet minden egyes várost a helyi viszonyok tüzetes tanulmányozása által nyert adatok alapján kellene elbírálni, — erre módunk nem lévén, — kénytelenek voltunk a közkezen forgó statisztika adatait alapul venni. Még pedig, részben azért, mert egész Magyarország területét akartuk vizsgálat alá venni, részben pedig azért, mert újabb adatok még Csonka-Magyarországra sem állanak rendelkezésre, az 1910-iki népszámlálás adatait. (Horvát-Szlavonországokat nem dolgoztuk fel, mert a statisztikai közlemények eltérő adatközlése ezt nem tette lehetségessé.)

Fő eszközül a foglalkozási statisztika adatai szolgáltak, még pedig a keresők és eltartottak számának az összege, mert a város lakosságának a száma is magában foglalja mind a két kategóriát. A „kereskedelem és hitel“ rovata alá tartozó lakosság országos átlaga 1910-ben 3·7% volt, „közszolgálat és szabadfoglalkozások“ rovata alá tartozó pedig 3·4%. A kettő összege 7·1%. A városi jelleg megállapításához felállítottuk azt a feltételt, hogy az illető helységnek az említett két rovat alá eső lakosságra (nevezzük „városi jellegű“ lakosságnak) megfelelően az országos átlag kétszeresének, vagyis a lakosság 14·2%-ának, azaz $\frac{1}{7}$ -ének.

A helységek lélekszámát a következő módon számítottuk ki. Elsősorban levontuk az „összes lakosság“ adatából a véderő rovata alatt feltüntetett keresők és eltartottak számát. Az így kapott szám, — ha zárt helységről volt szó, vagy a statisztikai közleményekben kimutatott külterületi lakosság az egész helység lakosságának 10%-át meg nem haladta, — szolgált alapul a városi jellegű lakosság százalékának kiszámítására; ha ez a lakosság az $\frac{1}{7}$ részt elérte vagy meghaladta, a helység a városok közé soroltatott. Ha a község külterületi lakossága több volt, mint az összes lakosság 10%-a, akkor a külterületen fekvő, külön helységet alkotó telepek lakosságának számát az összes lakosság számából levontuk és így megkaptuk a belterületi lakosság számát; ugyanígy járunk el akkor is, ha a külterület lakossága tanyarendszerű vagy irtásos településben lakik. Mivel pedig a külterületi lakosság között is van „városi jellegű“ lakosság, ennek arányát megállapítottuk az alföldi tanyás külterületű helységek szá-

mára a tisztán tanyásközségek, a felvidéki irtásos külterületű helységek számára tisztán irtásos községek adataiból kiszámított 1·5, illetve 2%-ban; ekkora tudniillik a külterületi lakosság között a „városi jellegű“ aránya. Ennek számszerű összegét levontuk az összes lakosság között levő városi jellegű lakosság számából, és így kaptuk meg a belterületi összes lakossággal összehasonlítható belterületi városi jellegű lakosság számát. Ha a külterületen zárt helységekről volt szó, ezek számára a kérdéses arányszámot a környékbeli hasonló községek adataiból számítottuk ki.

Olyan esetben, mikor több község annyira összeépült, hogy joggal egy helységnek tekinthető, vagy, bár külön, de egymáshoz közel épült helységekről volt szó, ezeket egy helységnek vettük és adataikat összesítettük, ha külön-külön is felmutatták a városi jelleget.

Az 1000 lakosnál kevesebbel bíró városi jellegű helységeket mellőztük.

A leírt módszer alkalmazásának eredménye az I. számú táblázatban látható és ugyanezt szemlélteti az I. számú térkép.

A közigazgatási városaink sorából 41 maradt ki és 80 nem városi község került be a városi jellegű helységek sorozatába; a más helységekhez csapottakat nem számítva.

Az I. táblázat és az I. térkép a megszokottól meglehetősen eltérő képet mutatnak. A közigazgatási értelemben vett városainknál észlelhető számszerű eltolódások főként a külterületi lakosság kiküszöbölésében lelik magyarázatukat, a többi számos különbség magyarázata sok bonyolult okra volna visszavezetendő, amiről e cikk keretén belül le kell mondanunk. Igaz, hogy a követett módszer feltételeinek megállapítása önkényes, de nem önkényesebb, mint az számos más esetben (népsűrűségi, települési, hőmérsékleti, esőzési stb. fokozatok) gyakorlatban van. A külterületi lakosság leszámításánál jobb hiányában alkalmazott általános arány ellen is kifogás emelhető, de a nyert eredmény, — t. i. hogy az igazán városi szerepet betöltő helysegeink ugyanazon eljárás alkalmazásával tényleg a városok közé soroltattak, míg a csak nagyobb számú, (de nem városi) lakosságuk jogán közigazgatásilag városokként szereplő helysegeink ugyanazon eljárás szerint a városi jelleget nem nyerték el, — azt mutatja, hogy az eljárás az általános tájékozódás célját kielégítően szolgálja.

Szükségesnek tartottuk a teljes pontosságra igényt nem tartó, de annál fáradtságosabb munka elvégzését abból a célból, hogy városaink földrajzi értékelését az eddiginél helyesebb alapra fektessük. Szükség volt erre a földrajzi szempontból ki nem elégítő statisztika miatt, de a munka csak annyira sikerülhetett, amennyire a statisztikai adatok azt lehetővé tették. Addig nem is fogozunk igazán jó eredményre jutni, míg a statisztikai anyag feldolgozása és közlése a földrajzi kívánságokat megfelelően figyelembe nem veszi. Tehát újra a régi követelés: földrajzi szempontból jobb statisztikát!

A fentiekben követett eljárás során több olyan nagyobb lélekszámú helység kimaradt a városok sorából, melynek nincs annyi

városi jellegű lakossága, hogy az az összes lakosság $\frac{1}{7}$ részét elérje, de a benne lakó városi jellegű lakosság abszolút száma mégis nagyobb, mint némely kisebb lélekszámú, városnak minősített helységé. Az ilyen helységeken nagyobb számban együtt lakó városi jellegű lakosságnak is van bizonyos városalkotó szerepe, csak nem akkora, hogy kielégítő volna az egész helység várossá minősítésére. Ez a szerep kimutatható és a városok városi jellegű lakosságának szerepéhez hozzámérhető, ha kiszámítjuk, hogy a vizsgálat alá vont helységek városi jellegű lakosságának hétszerese mekkora. Ez a szám azt jelenti, hogy az illető helység lélekszáma ekkora lehetne, hogy ennek éppen $\frac{1}{7}$ részét tegye a helység tényleg meglévő városi jellegű lakossága. A végzett számításnál figyelembe vettük az összes közigazgatási városokat, az I. táblázatban foglalt helységeket és ezenkívül minden egyéb helységet, melynek lélekszáma legalább 10.000.

A számítás eredményét a II. táblázat és a II. térkép tünteti fel. Azokat a helységeket, melyeknél a kapott szám 10.000-et el nem ér, elhagytuk.

Gergely Endre.

I. TÁBLÁZAT.

	lélek- szám	polgári lakosság az 1910-i nép- számlálás szerint		lélek- szám	polgári lakosság az 1910-i nép- számlálás szerint
Budapest	950,454 ¹	860,924	Máramarossziget	22,007 ⁶	20,740
Debrecen	74,626 ²	89,648	Nagybeaskerek	21,889 ²	25,352
Szeged	74,285 ²	114,766	Nagykikinda	21,011 ²	26,328
Pozsony	73,459	73,459	Zombor	20,652 ²	29,904
Temesvár	67,829	67,829	Baja	20,630	20,630
Arad	66,680 ³	60,731	Pancsova	20,142	20,142
Nagyvárad	60,490	60,490	Pápa	19,866	19,866
Kolozsvár	57,965	57,965	Sátoraljaiújhely	19,719	19,719
Miskolc	48,838	48,838	Lugos	18,988	18,988
Szabadka	46,485 ²	92,955	Vác	18,596	18,596
Pécs	43,761 ⁴	47,482	Munkács	18,433 ⁷	16,366
Győr	42,589	42,589	Komárom	18,430	18,430
Kassa	39,654	39,654	Gyöngyös	17,679	17,679
Brassó	34,663 ²	38,710	Gyula	17,552 ²	29,813
Kecskemét	33,974 ²	65,557	Esztergom	16,733	16,733
Székesfehérvár	31,063 ²	34,828	Nagykároly	15,888	15,888
Sopron	29,643 ⁵	31,597	Ungvár	15,843	15,843
Szombathely	29,500	29,500	Nyitra	15,689	15,689
Nagyszomben	28,932	28,932	Szekezsárd	14,901	14,901
Újvidék	28,932 ¹	32,986	Eperjes	14,652	14,652
Eger	26,660	26,660	Veszprém	14,437	14,437
Nagykanizsa	25,780	25,780	Nagyszombat	14,418	14,418
Szolnok	24,536 ²	28,338	Orosháza	13,885 ²	22,247
Szatmárnémeti	23,958 ²	33,954	Mohács	13,873 ²	17,049
Kaposvár	23,528	23,528	Torda	13,415	13,415
Marosvásárhely	23,369	23,369	Beregszász	12,882	12,882
Nyiregyháza	22,954 ²	36,813	Nagybánya	12,845	12,845

¹ Hozzászámítva: Újpest, Pestújhely, Rákosszentmihály, Cinkota, Rákosliget Albertfalva, Budafok.

² Külterület nélkül.

³ Ujaraddal.

⁴ Pécsbányatelep nélkül.

⁵ Brennbergbánya nélkül.

⁶ külterület nélkül, de hozzászámítva Faluszlatinát.

⁷ Oroszvéggel.

	lélek- szám	polgári lakosság az 1910-i nép- számlálás szerint		lélek- szám	polgári lakosság az 1910-i nép- számlálás szerint
Beszterce	11,778	11,778	Ipolság	4186	4186
Kalocsa	11,721	11,721	Turócszentmárton	4098	4098
Losonc	11,518	11,518	Erzsébetváros	4066	4066
Dés	11,137	11,137	Oravicabánya	4038	4038
Balassagyarmat	10,632	10,632	Aszód	3985	3985
Zalaegerszeg	10,579	10,579	Székelykeresztúr	3880	3880
Besztercebánya	10,137	10,137	Naszód	3782 ¹	3492
Fehértemplom	10,081	10,081	Csikszereda	3486	3486
Szegesvár	10,013 ²	11,557	Szelistye	3458	3458
Kisvárd	10,007	10,007	Tiszaujlak	3455	3455
Székelyudvarhely	9852	9,852	Szilágyoseh	3438	3438
Gyulafehérvár	9648	9,648	Szepesváralja	3381 ⁴	3122
Léva	9407	9,407	Facsád	3313	3313
Zsolna	9165	9,165	Galánta	3269	3269
Selmecbánya	8666 ¹	15,170	Liptószentmiklós	3242	3242
Medgyes	8605	8,605	Aranysomarót	3214	3214
Rózsáhegy	8557 ¹	12,080	Hátság	3115	3115
Sepsiszentgyörgy	8516	8,516	Nagybiccse	3112	3112
Nagyenyed	8430	8,430	Halmi	3063 ¹	3445
Déva	8423	8,423	Bán	3062	3062
Huszt	8325 ¹	10,279	Bethlen	3054	3054
Lippa	7849	7849	Zsibó	3043	3043
Zilah	7845	7845	Marosludas	3022 ¹	4625
Nagyszöllős	7787	7787	Kisszeben	3004	3004
Felsővisó	7776 ¹	9235	Nagysomkút	2998	2998
Galgóc	7734	7734	Kőhalom	2937	2937
Kőszeg	7725	7725	Búziásfürdő	2908	2908
Karánsebes	7588	7588	Szenice	2838	2838
Szászrégen	7300	7300	Nagyherezna	2811	2811
Keszthely	7221	7221	Somorja	2741	2741
Szilágyoslyó	6866	6866	Muraszombat	2736	2736
Szászváros	6845	6845	Alsórendva	2718	2718
Rimaszombat	6800	6800	Királyhelmecc	2718	2718
Lőcse	6691	6691	Magyarláp	2663	2663
Tapolca	6684	6684	Szentgotthárd	2609	2609
Szamosújvár	6631	6631	Sztropkó	2579	2579
Bártfa	6568	6568	Mezőkaszony	2454	2454
Trencsén	6548	6548	Poprád	2283	2283
Rozsnyó	6533	6533	Balázsfalva	2191	2191
Bonyhád	6439	6439	Varannó	2136	2136
Nagytapolcsány	6394	6394	Tornalja	2027	2027
Fogarás	6313	6313	Korpona	1993 ¹	4007
Késmárk	6303	6303	Alsóverceke	1923	1923
Szigetvár	6130	6130	Nagyőrce	1920	1920
Kézdivásárhely	5865	5865	Ólubló	1829	1829
Vágújhely	5865	5865	Vásárosnamény	1824 ¹	2235
Siklós	5779	5779	Torna	1804	1804
Margitta	5669	5669	Alsókubin	1689	1689
Orsova	5402	5402	Námesztó	1572	1572
Magyaróvár	5255	5255	Mezőlaborc	1555	1555
Bánffygunyad	5172	5172	Puhó	1526	1526
Tokaj	5094	5094	Nyárádszereda	1522	1522
Csáktornya	4884	4884	Hidalmás	1469	1469
Kismarton	4748 ²	2903	Marosillye	1429	1429
Abaujszántó	4686	4686	Abrudbánya	1363 ¹	2585
Szikszó	4664	4664	Nagyhalmagy	1318	1318
Körmöcbánya	4495	4495	Kápolnokmonostor	1290	1290
Homonna	4493	4493	Szobránc	1208	1208
Dicsőszentmárton	4403	4403	Nagyilonda	1165	1165
Belényes	4207	4207	Sásd	1136	1136
Detta	4197	4197	Nyitrazsámbokrét	1083	1083

¹ Külterület nélkül.² Hozzászámítva: Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kismartonváralja.³ Entrádammal.⁴ Szepeshellyel.

II. TÁBLÁZAT.

Budapest	1.660,239	Beszterce	20,062
Pozsony	106,169	Nagyszombat	19,782
Nagyvárad	102,039	Gyöngyös	19,775
Debrecen	97,055	Gyula	19,579
Temesvár	96,089	Dés	19,530
Kolozsvár	95,102	Balassagyarmat	19,194
Szeged	90,930	Veszprém	19,117
Arad	83,943	Szentes	18,788
Miskolc	67,417	Esztergom	18,634
Kassa	65,191	Zenta	18,046
Szabadka	58,982	Kiskülfélegyháza	17,871
Győr	57,512	Orosháza	17,549
Pécs	56,700	Huszt	17,465
Brassó	52,899	Torda	17,290
Szatmárnémeti	51,086	Besztercebánya	16,940
Nagyszombat	46,319	Cegléd	16,807
Máramarossziget	46,277	Szekszárd	16,464
Sopron	45,605	Jászberény	16,086
Ujvidék	45,402	Kisvárd	15,890
Kecskemét	42,896	Losonc	15,491
Szombathely	40,187	Nagyenyed	15,330
Nyíregyháza	38,675	Gyulafehérvár	14,952
Marosvásárhely	37,891	Mohács	14,903
Székesfehérvár	37,086	Déva	14,707
Munkács	36,246	Székelyudvarhely	14,574
Nagybecskerek	34,790	Szamosújvár	14,532
Sátoraljaújhely	33,131	Segesvár	14,427
Eger	32,263	Ersekújvár	14,287
Kaposvár	31,787	Nagybánya	14,112
Zombor	31,451	Léva	14,002
Erzsébetfalva	30,492	Szászrégen	13,641
Nyitra	29,169	Hajduböszörmény	13,188
Ungvár	28,693	Szarvas	13,076
Hódmezővásárhely	28,462	Zalaegerszeg	13,059
Kispest	28,238	Fehértemplom	13,027
Lugos	28,133	Kalocsa	12,880
Szolnok	28,119	Obecse	12,621
Nagykanizsa	27,783	Nagykőrös	12,509
Makó	26,859	Zilah	12,327
Pancsova	26,852	Rimaszombat	12,292
Komárom	25,886	Trencsén	12,145
Pápa	25,466	Bártfa	11,627
Beregszász	24,808	Karcag	11,620
Békéscsaba	24,553	Nagyszőlős	11,207
Versec	24,171	Mezőtúr	11,067
Eperjes	24,129	Nagyszalonta	10,990
Nagykároly	24,073	Sepsiszentgyörgy	10,843
Baja	24,066	Zsolna	10,598
Vác	22,534	Zsombolya	10,402
Rákospalota	21,869	Lőcse	10,101
Nagykikinda	21,427	Kiskunhalas	10,080